

Titel: Breve

Citation: "Breve", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K28*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn; Joakim Garff; Johnny Kondrup; Tonny Aagaard Olesen; Steen Tullberg, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 2012 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: https://tekster.kb.dk/text/sks-b1-int_1-shoot-id03f34690-1053-410a-b572-55a6ab8b3ef0.pdf (tilgået 02. maj 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K28

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. [Læs CC0-erklæringen](#)

Introduktion til Breve

I. Tidligere udgivelse af brevmaterialet

Sidste bind i rækken af *Søren Kierkegaards Skrifter*, SKS 28, rummer breve og dedikationer. Bindet indeholder brevmateriale skrevet enten af eller til SK samt dedikationer skrevet af SK til udvalgte personer (se »Introduktion til *Dedikationer*«, s. 651-664).

SKs utrykte materiale blev første gang udgivet 1869-81 i H.P. Barfod og H. Gottscheds *Af Søren Kierkegaards Efterladte Papirer (EP)*, og 1909-1948 udkom *Søren Kierkegaards Papirer (Pap.)* ved P.A. Heiberg, V. Kuhr og E. Torsting. I *Pap.* var tanken at dele det utrykte materiale op i tre udgivelsesrækker: Den første var »*litterære Manuskripter med Undtagelse af Breve, forsaavidt disse ikke er optagne i S. K.s Journaler*«, den anden »*Breve fra, til og om S. K.*« og den tredje »*Dokumenter og Aktstykker*«. Ved udgivelsens afslutning i 1948 manglede anden og tredje række, og det var derfor en nærliggende opgave for det nyoprettede Søren Kierkegaard Selskab at færdiggøre arbejdet. Dette skete med *Breve og Aktstykker vedrørende Søren Kierkegaard (B&A)*, der i 1953-54 blev udgivet af Selskabets sekretær, Niels Thulstrup, under medvirken af Carl Weltzer.*

Med *B&A* blev »de vigtigste officielle Aktstykker vedrørende Søren Kierkegaard, alle kendte Breve (og Koncepter) fra og til ham samt en Række Dedikationer fra hans Haand« udgivet.* I forhold til *Pap.*-udgavernes oprindelige forsæt blev breve om SK, som især var blevet indsamlet af H.P. Barfod under udgivelsen af *EP*,* – samt diverse dokumenter som fx regninger og kvitteringer altså udeladt.*

I *SKS 28* er brevene om SK samt regninger og kvitteringer ligeledes udeladt. *SKS 28* medtager dog de regnskaber, der vedrører forfattervirksomheden og samtidig har brevkarakter.* Biografiske dokumenter (aktstykker), der har karakter af breve, udgives både i bogform (*SKS-B*) og i elektronisk form (*SKS-E*), mens de øvrige biografiske dokumenter udgives som digitale faksimiler i *SKS-E*.

II. Indsamling af brevene

Under arbejdet med *Pap.* har P.A. Heiberg organiseret Kierkegaard Arkivet (KA) på Det Kongelige Bibliotek sådan, at ordningen og opbevaringen af manuskripterne følger *Pap.*-udgivelsen. I KA ligger brevene derfor adskilt fra det øvrige materiale og hovedsageligt i D pk. 1 og 2. Ordnet på denne måde ligger en del af brevene forholdsvis let tilgængelige i KA. Den anden del er spredt rundt især i danske, men også i udenlandske arkiver som en naturlig konsekvens af, at de fleste breve afsendt af SK ikke lå blandt hans papirer efter hans død. De er først senere dukket op hos de forskellige brevmodtagere eller deres arvinger og er efterhånden blevet udgivet og indlemmet i forskellige arkiver.*

Ca. en tredjedel af de nu kendte 318 breve befinder sig således i andre arkiver end KA på Det Kongelige Bibliotek. Syv befinder sig på Rigsarkivet i København, tre i Nordiska museets arkiv i Stockholm, et enkelt i Darmstaedter Sammlung på Staatsbibliothek zu Berlin og 30 i samlingen hos Fondation Martin Bodmer i Cologny (Genève). I forbindelse med udarbejdelsen af *SKS 28* er alle arkiverne blevet opsøgt. En del materiale, som forud for udgivelsen af *B&A* enten befandt sig i privateje eller kun var overleveret som fotostater eller indirekte som tekst, er under arbejdet opsporet; det gælder bl.a. de Emil Boesen-breve, som nu ligger i Cologny (Genève).*

Under indsamlingen er der desuden fundet nyt brevmateriale i forhold til *B&A*. Det drejer sig om breve både til og fra SK.* Godt en snes breve i *SKS 28* findes stadig kun indirekte overleveret, enten som trykt tekst eller som afskrift. Især *EP* anvendes som tekstkilde, men indsamlingen har også givet nye indirekte tekstkilder. Det gælder, når originalen til et nyidentificeret SK-brev ikke er bevaret, men brevet er gengivet diplomatarisk, fx Brev 242 til kroejeren Ole Cold trykt i *Kierkegaardiana IX*, eller som fotografisk faksimile, fx Brev 33 og 230, der findes som fotos i auktionshuset Bruun Rasmussens kataloger. Enkelte nye tekstkilder er afskrifter. Det gælder Brev 223 til Bianco Luno, der kun findes i *EP*-udgiveren H.P. Barfods afskrift, og Brev 241 til hr. Hastrup, der kun findes i lægen Ludvig Wilhelmsens afskrift.

SKs brevmateriale er ikke så omfangsrigt som andre bevarede brevsamlinger fra forfattere eller kulturpersonligheder fra det 19. århundrede (fx indeholder *Henrik Ibsens Skrifter* ca. 2400 breve alene skrevet af Henrik Ibsen). Det skyldes bl.a., at SK selv har brændt flere af de breve, som han har modtaget; fx skriver han til sin bror P.C. Kierkegaard: »Da jeg seer, at 'Du ved at søge efter et andet Papiir stødte paa mit Brev', saa gjør mig den Tjeneste at brænde det. Det Samme gjør jeg ved alle de Breve, jeg modtager« (Brev 6). Et andet sted konstaterer han lakonisk: »Dit Brev modtaget – brændt« (Brev 14).

Derudover må flere breve med tiden være gået tabt, hvilket man kan aflæse af de bevarede breves referencer til andre ikke-overleverede breve. Således findes fx i korrespondancen med Emil Boesen mange referencer til såkaldte »ikke-breve«, dvs. breve, der omtales, men ikke er bevaret.* Især breve fra Boesen mangler i materialet. I P.C. Kierkegaards dagbøger viser nøje førte brevfortegnelser også, at korrespondancen mellem de to brødre har fyldt mere, end hvad der er bevaret.*

Endelig kan det ikke udelukkes, at der stadig befinder sig breve i privateje, som ikke er offentligt kendt.

III. Brevmateriale

I SKS 28 udgives 'brevmateriale', der nærmere forstås som: manuskripter med skriftlige meddelelser adresseret til en bestemt eller flere bestemte, fraværende privatpersoner eller til offentlige instanser.* For at en tekst kan ligge inden for definitionen 'brevmateriale', er det desuden påkrævet, at den indeholder enten et eller flere af følgende kendetegn: datering, tiltale, hilsen, underskrift eller udskrift.*

Det forudsættes altså ikke, at brevmaterialet er et faktisk sendt originalbrev, men kun at der under nedskrivningen har været en hensigt om at sende brevet eller en variant af det. For eksempel findes i KA både en kladde og en renskrift af Brev 63 til skuespilleren J.L. Phister. Da KA hovedsageligt rummer materiale, der lå tilbage i SKs lejlighed efter hans død i 1855,* er det sandsynligt, at SK aldrig har afleveret eller sendt brevet, selv om det under nedskrivningen har været hans hensigt. Da renskriften ikke er blevet sendt, kan den altså ikke få status af et faktisk sendt originalbrev; dette til trods medtages den i SKS 28.*

I de tilfælde, hvor det således ikke vides, hvorvidt et brev er blevet sendt eller ej, og hvor renskriften/originalbrevet derudover er gået tabt, har vi i SKS 28 trykt kladden, hvis en sådan er bevaret. SK skrev jævnligt kladder til sine breve, og flere af kladderne befinder sig i dag i KA. Det gælder fx Brev 126 fra SK til dronning Caroline Amalie, der er en kladde, og til hvilken der mangler vidnesbyrd om, at et originalbrev er blevet sendt. Et sådant vidnesbyrd findes fx til Brev 59 fra professor Chr. Molbech til SK, der tilsvarende kun er en kladde: SK henviser i journalen NB:194 (SKS 20, 116) til et modtaget brev fra Molbech med samme dato og indhold.

I SKS 28 forudsættes til gengæld, at personen, som meddelelsen er skrevet til, er en faktisk person. Det betyder, at fiktive breve, der i B&A blev trykt på linje med de øvrige, ikke placeres i brevdelen, men i »Supplement« bagest i SKS 28. Det drejer sig om Papir 593 og Papir 594 (hos B&A brev nr. 11 og 72). Begge har brevform, henholdsvis adresseret til »Høiærværdige!« og uadresseret, men er udkast til »Diapsalmata« i første del af *Enten - Eller*: førstnævnte til diapsalmaet om »Edderkoppen« (SKS 2, 32-33) og sidstnævnte til diapsalmaet om tvivleren som en »Μεμαστιγόμενος« (SKS 2, 33). Teksterne har været nedfældet på små visitkort ligesom andre udkast til diapsalmer i *Enten - Eller* og adskiller sig derfor også materielt fra de øvrige breve, som alle er skrevet på blade.*

I supplementet findes også Papir 595, der er en beskrivelse af en togtur, som SK angiveligt skulle have været på, men som ikke kan verificeres ud fra historiske fakta. Papiret afsluttes med en brevhilsen og er også blevet opfattet som et brev både i EP og B&A, men betragtes i SKS 28 som fiktivt og placeres uden for brevdelen. At manuskriptet ifølge H.P. Barfods fortegnelse har ligget sammen med »Smaating fra Aarene nogle og 40« (322.1,b) og vha. et omslag været grupperet sammen med andre løse papirer – adskilt fra en række breve – er endnu et argument for at opfatte brevet som fiktivt.

Sendebreve (eller åbne breve) betragtes som skrifter i SKs litterære eller polemiske produktion og trykkes ikke i SKS 28.* I supplementet findes dog Papir 596, der er et åbent brev adresseret »Hs Excellence, høiærværdig[e] Hr Biskop Dr. Mynster«. SK havde til hensigt at trykke brevet som modsvar til sognepræst L.J.M. Gudes polemiske skrift mod SKs *Om min Forfatter-Virksomhed*, »Om Magister S. Kierkegaards Forfattervirksomhed. lagttagelser af en Landsbypræst«, fra den 16. okt. 1851, men lod være. At brevet skulle have været trykt, fremgår af formuleringen: »At det gjør det, at det i høi Grad beskjæftiger mig, vil, det haaber jeg, tjene til Undskyldning for, at jeg paa Prent uleiliger Dem.«*

At meddelelsen ikke behøver at være adresseret til en eller flere privatpersoner, men også kan være rettet til offentlige instanser (jf. ovenfor), bevirker, at materiale, der i *B&A* blev udgivet som 'aktstykker', i *SKS 28* undertiden betragtes som skrivelser og således inddrages som brevmateriale. Det drejer sig om Brev 121 til Københavns Universitet og Brev 122 til kong Christian VIII.

Bindet indeholder også tre testamentebreve, der i *B&A* blev bragt enten som aktstykker eller i kommentarbindet. To af testamentebrevene er i udskriften (konvolutteksten) adresseret til P.C. Kierkegaard (Brev 20 og 22),^{*} mens det tredje, selv om det er foldet til konvolut, ikke er adresseret til nogen bestemt og kun har underskriften »S. K.« som brevkendetegn (Brev 160).^{*} På linje hermed er også trykt et testamentarisk brevudkast, hvori SK giver udtryk for sit ønske om, at Rasmus Nielsen skal være udgiver af hans litterære efterladenskab (Brev 281);^{*} SK anfører til sidst i udkastet: »Dette kunde maaskee skrives i et Brev til Prof. Nielsen, med Paaskrift at aabne efter min Død, hvilket Brev blev at henlægge i Pulten« (*SKS 28*, 437, 11-12).

Derudover har vi valgt at bringe SKs testamentariske meddelelse om, hvordan han ønsker familiegravstedet udformet. Meddelelsen er ikke stilet til nogen bestemt og har ingen af de omtalte brevkendetegn, men er i bindet placeret, som om den var en meddelelse rettet til SKs efterladte familie (Brev 39).^{*}

I to tilfælde bringes breve, hvor SK ikke er den egentlige afsender. Det ene er Brev 3 fra faderen, M.P. Kierkegaard, til broderen, P.C. Kierkegaard. SK har dog tilføjet en efterskrift og bliver derfor medforfatter til brevet (se illustration 2 i *SKS 28*, 18). Det andet er Brev 53 fra J.F. Giødwad til P.L. Møller med en afskrift af et SK-brev skrevet under pseudonymet Victor Eremita. Brevet er skrevet af Giødwad på vegne af SK, idet Giødwad var den juridiske person, der forvaltede SKs pseudonymer i forhold til forlægger og bogtrykker. Om der er tale om en decideret afskrift, er usikkert; Giødwad og SK kan også have skrevet brevet i fællesskab (se illustration 5 i *SKS 28*, 91, samt kommentaren til Brev 53, 90,4).

Derudover skal nævnes, at bilag til breve til SK ikke bringes. Fx findes Fanny Lodovica de Brettevilles 14 siders lange manuskript »Nogle Bemærkninger over Mynsters Gjensvar paa Ørsteds 'Aanden i Naturen'« kun omtalt i tekstredegørelsen og kommentaren til Brev 311.^{*}

IV. Struktur

Brevmaterialet i *SKS 28* indeholder den grundlæggende udfordring, at en stor del er udateret, især brevene fra SK. Det har den konsekvens, at brevdateringerne flere steder må bero på kvalificerede skøn ud fra ydre forhold og brevenes interne referencer. Fx daterer SK for det meste ikke brevene til sin forlovede, Regine Olsen; af de 32 breve, der findes bevaret, er kun fire dateret, men uden angivelse af år. Det gør det vanskeligt at placere brevene i en entydig kronologi, jf. tekstredegørelsen til brevene til »Regine Olsen, gift Schlegel«, s. 324-332. I *SKS 28* er derfor valgt som første ordningsprincip at bringe brevene systematisk efter korrespondancer og dernæst kronologisk efter tilblivelse.

Materialet er organiseret ud fra en opdeling i fire niveauer:

1. En grundlæggende opdeling i enkeltbreve
2. En opdeling i korrespondancer
3. En opdeling i grupper af korrespondancer
4. En overordnet opdeling i breve og dedikationer samt et supplement og registre

Enkeltbreve

I brevdelen er enkeltbrevet (originalbrevet) udgavens arkivalske enhed og derfor det grundlag, som udgaven struktureres ud fra.

I SKS 28 findes breve, der udgør én arkivalisk enhed, men som hver især indeholder to brevttekster, dvs. indeholder to tiltaler, meddelelser, hilsener og underskrifter. Der er altså i disse tilfælde tale om 'dobbeltbreve', og i bindet holdes disse brevttekster sammen, selvom de har forskellige modtagere, fordi teksterne findes på samme fysiske blad. Teksterne har altså kunnet læses af begge modtagere og har tilsammen udgjort ét afsendt brev. Det gælder Brev 193, der indholder meddelelser både til niecen Sofie Lund og til nevøen Carl Lund, adskilt fra hinanden ved hjælp af tiltale og hilsen (se illustration 17-18 i SKS 28, 309-10), samt Brev 194 både til niecen Henriette Lund og til nevøen Wilhelm Lund, hvor det samme er gældende.*

Hver arkivalisk enhed har fået sit eget Brev-nummer, og nummereringen er fortløbende fra første til sidste brev i bindet.*

Korrespondancer

Enkeltbrevene er samlet i korrespondancer (brevvekslinger), og inden for en korrespondance findes både breve til og fra SK.* Brevene er som regel udvekslet mellem SK og én anden person, men i enkelte tilfælde, hvor korrespondancer er særligt tæt knyttet til andre korrespondancer, er breve udvekslet mellem SK og flere personer bragt sammen under én.

Det gælder fx korrespondancen »Johan Ludvig Heiberg, Johanne Luise Heiberg og Thomasine Gyllembourg« (SKS 28, 125-137), fordi det vurderes, at en opdeling i tre korrespondancer efter enkeltpersonnavne her ville modarbejde brevenes interne sammenhæng. Brev 75 fra Thomasine Gyllembourg er fx en kopi foretaget af J.L. Heiberg, der var udgiver af hendes anonyme skrifter. Brevet omtales i Brev 73 fra J.L. Heiberg og hænger derfor nøje sammen med dette.*

Fire breve er stilet både til SK og til P.C. Kierkegaard: Brev 29, 30 og 31 fra fasteren, Else Pedersdatter Kierkegaard, og Brev 32 fra faderens fætter, Michael Andersen Kierkegaard. Disse breve er grupperet under korrespondancerne mellem SK og afsenderen.

Endelig skal nævnes, at det tidligere omtalte Brev 160, som er et testamentebrev, hvori SK tilegner Regine Schlegel, f. Olsen, og faderen forfatterskabet, er placeret under korrespondancen mellem SK og Johan Frederik og Regine Schlegel; udskriften har ingen adressat, men henviser til Regine med: »Et sidste Skridt 'Hende' betræffende.«

Enkeltbrevene er inden for korrespondancerne ordnet kronologisk efter tilblivelse. Udaterede breve er placeret efter dateringsskøn, og skønnet er anført i kantet parentes i den blå udgivertekst ud for brevnummeret.

Grupper af korrespondancer

Korrespondancerne er samlet i 14 grupper, primært bestemt af relationen mellem SK og korrespondenterne og sekundært efter brevenes indhold. Fordelingen i grupperne dikteres af materialet; der findes dog i sagens natur tilfælde, hvor korrespondancer kunne placeres i andre grupper end de valgte.

Det gælder fx korrespondancen med J.F. Giødwad, som er placeret i gruppen »Sekretær, bogtrykker, redaktører og forlæggere« pga. Giødwads rolle som mellemmand i forhold til trykkeri og boghandel ved udgivelsen af de pseudonyme skrifter og pga. brevenes referencer dertil. Giødwad placeres altså ikke i gruppen »Studiekammerater og bekendte«, selvom relationen til SK også har været venskabelig. Selv skelnede SK bevidst mellem et offentligt og et privat forhold til Giødwad og var klar over, hvilke vanskeligheder en sammenblanding kunne give.*

Juristen Tage Algreen-Ussing er også et eksempel på et grænsetilfælde, idet korrespondancen med ham er placeret i gruppen »Kongehuset og offentlige myndigheder« pga. hans position som borgmester. Borgerrepræsentationen bestyrede »Etatsraadinde Marie Kofoeds Legat«, og det eneste brev, der findes bevaret mellem SK og Algreen-Ussing, er en anbefaling, der har fulgt med enken Abelone Hedbergs

ansøgning om Det Kofoedske Legat. Korrespondancen kunne derfor også have været placeret i gruppen »Følgebrev, takkebrev, anmodninger m.m.«^{*}

Endelig skal nævnes, at breve med ukendte afsendere eller modtagere er placeret i de grupper, som brevenes indhold dikterer. Det gælder fx fire breve i gruppen »Læserinder«, der er placeret her, fordi det af brevenes indhold fremgår, at de ukendte afsendere hører til blandt SKs kvindelige læsere (Brev 313, 314, 317 og 318).

Inden for grupperne er rækkefølgen af korrespondancerne kronologisk opstillet efter første brevets datering. Hvis to korrespondancer i samme gruppe har samme datering i første brev, er rækkefølgen alfabetisk (fx Brev 313 og 314 i »Læserinder«). Rækkefølgen af grupperne er kronologisk opstillet efter hver gruppes første brevdatering.

Breve og dedikationer

På det overordnede niveau er brevene adskilt fra dedikationerne og bindet inddelt i to hovedsektioner: breve og dedikationer (se også »Introduktion til *Dedikationer*«, s. 651-664). En undtagelse er dedikationen til Johanne Luise Heiberg, Brev 78, der er skrevet på bagsiden af konvolutten og derfor har ledsaget brevet. Her sammenholdes brev og dedikation som arkivalisk enhed, og dedikationen er placeret blandt brevene (se illustration 8 i SKS 28, 137).

En anden undtagelse er Brev 210 til J.F. Giødwad. Brevet er en kladde med et udkast til en dedikation, som SK formentlig ønskede at lade trykke, men aldrig fik realiseret. Trykte dedikationer ses flere steder i SKs værker. Fx findes i langt de fleste opbyggelige taler en trykt dedikation til SKs fader.^{*} Ifølge brevklassen skulle dedikationen til Giødwad have lydt: »Hr. Cand. juris Jens Finsteen Giødwad / hvis opoffrende Troskab, hvis udmærkede Forret-/nings-Dygtighed, hvis elskelige Personlighed / mit pseudonyme Forfatterskab skylder saa meget.«^{*}

Supplement og registre

Bagest i SKS 28 findes først et supplement til SKS 27 med fem løse papirer og dernæst registre over brevmodtagere og -afsendere samt dedikationsmodtagere.

I supplementet findes de skrifter, der udgår som breve i forhold til B&A, og som ikke er trykt andre steder i SKS. Derudover findes et nyfundet og ikke tidligere kendt eller udgivet manuskript med en række excerpter (Papir 592, se illustration 30 i SKS 28, 529). Manuskriptet er et løst blad med afklippet kant i venstre side og af gulligt, ribbet skrivepapir med målene 173 x 239 mm (NKS 1977b 4°). Det viser, at SK har læst og excerpteret dele af M.G.F. Bockshammers *Die Freiheit des menschlichen Willens*, Stuttgart 1821, og forberedt excerpter af F.R. v. Baaders *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, »Erstes Heft«, Stuttgart og Tübingen 1828 (ktl. 396). Ms. indeholder desuden dateringerne: »Feb: 1834« og »d. 26 Febr: - 14 Martz. 34«.^{*}

V. Gengivelse af tekst

Tekstgrundlaget for brevene i SKS 28 er som udgangspunkt originalbrevet. I de tilfælde, hvor originalbrevet ikke er fundet bevaret, trykkes i prioriteret rækkefølge efter: digitalt foto, fotostat, afskrift og tidligste tryk.^{*} På grund af den begrænsede mængde bevarede originalbreve, gengivet i den ene eller anden form, er nogle steder anvendt brevetts kladde som tekstgrundlag og enkelte steder SKs kopi.^{*}

I to tilfælde, nemlig i korrespondancerne med Johan Frederik og Regine Schlegel og med Rasmus Nielsen, har vi valgt at trykke en række udkast og kladder placeret umiddelbart efter det brev, de hører til (se fx Brev 159). Valget skyldes, at kladderne til Schlegel indeholder væsentlig information om SKs oplevelse af efterspillet til forlovelsen med Regine – information, som ikke mindst viser sig i SKs redigering af indholdet. Kladderne til Rasmus Nielsen indeholder ligeledes væsentlig information om SKs forståelse af sit særegne forhold til Rasmus Nielsen. Kladdematerialet er forsynet med et underpunkt til det overordnede brevnnummer (159.1, 159.2 ... 159.9) for at angive, at kladderne befinder sig på et underordnet variantniveau i forhold til brevet i dets endelige skikkelse. I disse tilfælde kommenteres i SKS K28 brevet, men ikke kladderne.

Ifølge Bartholins *Almindelig Brev- og Formularbog* bør brevene opstilles i skabelonformen: tiltale, tekst, underskrift, evt. efterskrift og udskrift (adressatens navn og evt. adresse).^{*} SKs breve følger generelt denne opbygning, og den bliver derfor også grundstrukturen i gengivelsen af teksten i SKS 28.

I SKS 28 markeres udskriften, der er skrevet på forsiden af konvolutten, med en blå ramme og anbringes til sidst, dvs. efter brevtteksten. Konvolutten er enten et blankt, foldet blad med udskrift eller 'et foldebrev', dvs. blad med selve brevtteksten foldet til konvolut. Er der tale om et foldebrev befinder udskriften sig på bladets versoside, i tilfælde af dobbeltblade på bl. [2v] (se fx illustration 19 i SKS 28, 320-321). Udskriften må således være skrevet til sidst, og placeringen efter brevtteksten i SKS 28 stemmer derfor med stadierne i brevets tilblivelse.^{*} Findes udskriften på et nyt blad, er den også placeret efter brevtteksten, og det nye blad markeres vha. nyfoliering: bl. [1r].

Sammenfoldningen til konvolut kan være udført enten på langs og tværs eller på skrå i forhold til skriveretningen. Efter foldning er brevene blevet forseglet, enten med rød og sort segllak med aftryk fra signet eller med en påklæbet papiroblat med lim på begge sider. Oblaten kan være anbragt ved hjælp af en oblattrykker (oblatsignet), der efterlader et aftryk. Enkelte steder er brevene forseglet med figurerede oblater, der kun har lim på den ene side og kan sammenlignes med et klistermærke.^{*}

Ifølge Bartholin kan visse grafiske signaler være betydningsbærende. Fx angiver afstanden mellem tiltale og tekst brevmodtagerens rang, sådan at jo større afstand, desto højere rang. I SKs brevmateriale ses kun sjældent disse grafiske betydningsbærere. Et af de få eksempler er Brev 72 til J.L. Heiberg, hvem SK, i hvert fald i begyndelsen af sit virke, beundrede. Her har SK tydeligvis indlagt ekstra afstand mellem tiltale og tekst, sandsynligvis for at signalere sin respekt for Heibergs højere rang og position (se illustration 7 i SKS 28, 127); i gengivelsen af brevet i SKS 28 er derfor indsat ekstra mellemslag (blanklinjer).

SK var i det hele taget omhyggelig med at tiltale brevmodtagerne korrekt efter rang, med mindre det drejede sig om familiemedlemmer eller nære bekendtskaber. Heiberg bliver således tiltalt »Høistærede Hr. Professor« indtil begyndelsen af 1850, hvor han udnævnes til etatsråd og siden tiltales »Høivelbaarne Hr. Etatsraad«.^{*} Til gengæld kan det undre, at SK ikke har efterstræbt at afsende sine breve til Heiberg renskrevet uden rettelser. I det hele taget giver brevmaterialet indtryk af, at SK ikke har tillagt brevenes ydre stor betydning. Brevene skrives på konceptpapir, skrivepapir eller velin i vilkårlige formater, hvilket peger på, at SK har benyttet sig af det papir, han tilfældigvis har haft ved hånden.^{*} Brev 122 til kong Christian VIII følger dog Bartholins vejledning og er skrevet på stempelpapir i folioformat (se illustration 12 i SKS 28, 205).^{*}

I SKS 28 er de tekstkritiske principper de samme for breve skrevet af andre som for breve skrevet af SK. I breve skrevet af SK, men hvor modtageren senere har gjort notater på brevet, oftest en datering, er modtagerens notat transskriberet, men markeret ved hjælp af note (se fx Brev 10). Hvad angår tekstkritik, henvises generelt til »Tekstkritiske retningslinjer for journaler, notesbøger og papirer« i SKS 17, 299-343.

Al øvrig tekst, der er tilføjet brevet efter eventuel afsendelse, omtales i manuskriptbeskrivelsen. Det drejer sig fx om poststempler, som især findes på brevene til og fra Berlin og viser, at postgangen har været over Hamburg. Poststemplerne har ofte dato og anvendes til at understøtte dateringsskøn i de breve, som afsenderen ikke har dateret. Hvis brevet ikke indeholder nogen anden evident datering, anføres stempeldatoen i den blå udgivetekst før hvert brev.

Frankeringspåtegninger er også kommet til efter brevets afsendelse og omtales i manuskriptbeskrivelsen. Påtegningerne er oftest angivelser på konvoluttens for- og bagside af, hvor meget porto der er betalt.^{*} Ofte var det imidlertid afsenderen selv, der mærkede brevet »fr.« (franko) eller »frit«, som betød, at portoen var betalt; derfor er disse markeringer gengivet i tekstbindet. Først i 1851 blev frimærket indført i Danmark, og i SKs brevmateriale findes enkelte eksempler på breve med frimærker (se illustration 24 i SKS 28, 484).

Når det gjaldt postudbringning i København, fik SK overbragt brevene til de pågældende modtagere med bud, og derfor har disse konvolutter ikke postale påtegninger. Det var formentlig på denne måde, at brevene til Regine Olsen blev leveret. Endelig viser påskriften »egenhændigt« på konvolutten til Brev 215 fra SK til Israel Levin, at SK selv har afleveret brevet.

Blå udgivertekst

Som noget særligt findes der i SKS 28 imellem sidernes top- og bundstreg tekst, der ikke er skrevet af SK, men af udgiverne. Denne udgivertekst er markeret med blå skrift. Det gælder korrespondanceoverskriften, der indleder hver ny korrespondance inden for en gruppe, og brevoverskriften, der er placeret ud for hvert brevnummer og adskiller enkeltbrevene.

Redaktionen

ved Elise Juul